

Amaia Lasa Alegriari elkarrizketa

Amagoia Gurrutxaga Uranga

Kazetaria

Nereak ez diren
lurralde hauetatik
ihes egin nahi nuke.
Nereak ez diren ur hauek
alde batera
utzi egin behar ditut
Haitz sendoaren biribiltasunean
nere bizitzaren hitza
lortu nahi nuke
Biribiltasunean
sendotasunean
haitzaren gainean
a
e
i
o
u
berri bat esan nahi nuke.

Alegrianekoa, begi urdineko etxe zuria, biribil eta sendo haitz gainean, itsasoari aurrez aurre begira. Hemen jaioa eta hazia da Amaia Lasa Alegria (Getaria, 1948). Hemen bizi da euskal kulturaren militante akrata, euskara batuaren eztabaidaren, euskal idazleen elkartearen eta udako euskal unibertsitatearen eta beste hainbat ekimenen lekuko eta sustatzaile izan dena. Hemen hasierako ikastoletan irakasle izateko prestatu eta aritu zena. Hemen emakume feminista. Hemen euskal letretara aeiou berri bat ekarri zuen poeta.

a

Aita

Legazpikoa zen. Ez zen batere borrokalaria berez, baina abertzalea bai. 1936ko uztailean estatu kolpea gertatu zenean, Getaria abertzaleen esku zegoen, eta haien esanetara aritu zen aita guardia lanetan, kolpistek herria hartu zuten arte. Orduan alde egin zuen hemendik, eta Okzitania ezarri zen, Landetako Biudos herrian, hango lagun baten etxean. Gure aita Francoren kontrakoa zen erabat. Pentsa ezazu: telebista ere ez zuen erosi hura hil arte, ez zuelako bere etxean sartzetik nahi, ezta pantailatik ere. Gu auzoarengana joaten ginen telebista ikustera. Eta nik aita xaxatu egiten nuen batzuetan. Ate ondora joan, eta esaten nion: «Zuk esaten duzu Franco diktadorea dela baina zu Franco bezalako diktadorea zara!». Zortzi bat urterekin. Gure aitaren sua eta nire ihesaldiko txistua, halakoetan...

Gizon lasaia zen, baina. Behin bakarrik jo ninduen, etxeiko sukaldean nengoen batean, Zarauzko moja *txapelaundietara* joateaz erabat nazkatuta –txapelarekin eta gorbatarekin joaten ginen hara–, esan nuelako: «Moja kotxina horiek!». Amak, orduan, deitu egin zion: «Martin! Martin! Kotxina deitu diola moja bati!». Eta gure aitag etorri eta paliza eman zidan.

Ama

Julia zuen izena. Aitarengana joan zen 1936an, erbestera, haurdun zegoela. Gero jakin dut emakume asko geratu zela

haurdun garai hartan, gizona berriro ikusiko zuen ere jakin gabe. Baionan ezkondu ziren gure gurasoak, eta han jaio zitzaien haurra. Neska zen, baina korapiloarekin etorri eta hil egin zen. Horregatik, ama gure anaia Mikel izateko jarri zenean, ospitalera joan ziren. Donostiako ospitalera. Han jaio zen gure Mikel, 1938an; horregatik dakit gurasoek bi urte egin zituztela erbestean. Gainerako senideok etxean jaio ginen.

Amaia

Nire amandrea Xole zen. Marixol izan nintzen ia-ia, beraz. Baina gure amak Navarro Villosladaren *Amaya y los vascos* leitu zuen, eta handik jarri nahi zidan izena Amaia. Sekula ez dut irakurri liburu hori.

Eta jaio naiz ni eta joan da aita udaletxera, eta Amaia izena jarri behar didala eta hango bake epaileak ezetz, Maria jartzen ez bazuen Amaiaren aurretik ez ziola utziko. «Ba orduan erregistratu gabe!» esan, eta etxera bueltatu zen gure aita hori. Hala egin nuen denbora, inon ofizialki izen emanda ez nengoela. Eta halako batean etorri zitzaion idazkari hori, eta Amaia jarri ahal zidala esan zion aitari. Halaxe egin zuen. Eta 11 urterekin, sendotza esaten zitzaiona egiteko ordua etorri zitzaidanean, etorri zen Font Andreu izeneko gotzain katalan bat, eta kristorenak eta bi esaten hasi zen, Mariarik gabeko Amaia hura nola ote zitekeen galdezka. Ze inportako zitzaion bada hari! Erritu erlijioso bat zen sendotza, eta errituaren barruan masaileko bat ematen zitzaion haur bakoitzari. Gotzain hark behar baino fuertego eman zidan zaplaztekoa niri. Nola ez nintzen bada errebelde irtengo ni?

e

Eliza

Bueltatu dira gurasoak Landetatik Getariara 1938an, joan da gure ama mezetara, eta apaiz kabroi batek zer eta jaunartzea eman ez, haurdun ezkondu izanagatik bekataritzat zeukalakoa.

Txarrena da apaiz hark sexu harremanak zituela bere iloba batekin eta ume bat ere egin ziola. Ume hura bizkor asko ezkutatu zuten... Zuk uste duzu dretxorik badela pertsona bat horrelakoa izateko? Gu denok izuan eta beldurrean hezi, eta gero beraiek ziren –eta dira– okerrenak!

Emakume

Eskerrak neska jaio nintzen, harrika botako ninduten bestela [barreak]! Amak ez, baina aitak neska nahi omen zuen, kosta ahala kosta. Hala, ni jaio nintzen gauean gure osaba etxera

bueltan zetorrela, nire lehen negarra sentitutakoan, esan omen zuen: «Jaio da neska txikia!». Burutik pasatu ere ez hari mutila izan nintkeenik!

Lau senide gara, hiru mutil eta ni, neska bakarra. Gauez jaio omen ginen denak. Mikel da zaharrena, neu gazteena. Hamar urteko tarte dago bion artean. Haiek elkarren nahiko hurre jaio ziren; hirugarrena, berriz, zazpi urteko aldearekin; eta gero ni.

«Idazteko barruko askatasun bat eduki behar duzu, eta oso txikitatik sentitu izan dut nik askatasun hori. 10-11 urte nituenetik maite dut idaztea, eta nire bizitzako dena horren inguruan egon da ordutik»

i

Idatzi

Idazteko barruko askatasun bat eduki behar duzu, nik uste, eta oso txikitatik sentitu izan dut nik askatasun hori. 10-11 urte nituenetik maite dut idaztea, eta nire bizitzako dena horren inguruan egon da ordutik.

Irakurri

Oso ume nintzela ikasi nuen irakurtzen. Eskolara joatea ez zitzaidan batere gustatzen, baina irakurtzea, ikastea eta

galderak egitea bai. Fantasiar betea nintzen eta asko galdezen nien etxeko helduei, denari buruz. Horrelaxe hazi ginen.

Oroitzapenak

Hautzaroko nire oroitzapenak ez dira bereziki gozoak. Amak bazuen zerbait barruan gorabehera animiko asko ekartzen zizkionak. Depresiboa zen, eta horri buruz pentsatzen jartzen naizenetan... Medikuen esanez, pilula bakarrarekin menderatu ahalko zuen bere egonezina, baina gure ama egoskorra izan eta ezer hartu nahi ez. Eta desorekatu egiten zen, pilula ez hartzeagatik.

Hor bada hari bat. Amonaren ahizpa bat bazen, Juana, sekula ezkondu ez eta beti neskame lana egin zuena. Hark ere eduki zuen izaera depresibo hori. Gero, amak; eta hurrengo belaunaldikook ere bai. Gure amaren kasuan, Baionan bere lehen umea galdu izanak ez zion batere lagunduko, seguruenik. Landetatik Getariara itzuli eta pixka batera eman zion lehen krisia, hala ere. Ni jaio gabe nengoen artean. Uste dut Usurbilgo egoitza berezi batera eramane zutela. Pribatua zen hura, eta ama zoragarri egon zen. Gerora ere, behin baino gehiagotan izan zen han. Medikatu egiten zuten, eta ondo bueltatzen zen handik. Hurrengo krisira arte.

Sei urte bete arte bizi izan nintzen hemen, oraintxe gauden etxe honetan. Aitona-amonen etxea zen hau, eta haien mahaiaren bueltan bazkaltzen genuen denok, hemengo osaba-izeba eta lehengusu-lehengusina piloak. Guztira, zortzi ume ginen; horietako bi besterik ez neskak. Momentu horiek oso oroitzapen ederrak dira niretzat.

Uleratu

Zer da gauzak ulertzea? Gure amaren gorabeherak ulertzea, esaterako... Umetan, zail egiten da. Sufrimendua dator

amarekin harreman natural edo normal bat ezin duzulako eduki. Ondo zegoenean, oso jatorra, alaia eta irekia zen, malgua eta azkarra. Baina pattaltzen zenean... Hari bururatu zitzaion ni *interna* bidaltzea Donostiara, aizu. Eta behin esan zidan: «Nik ez dut nahi zu ni bezalakoa izatea». Uste dut bere buruaz ari zela. Neska bakarra nintzenez, oinordetza hura nik jasoko nuela usteko balu bezala hitz egin zidan. Oso gerora ere, askotan errepikatzen zidan esaldi hori. Bel-dur hori zeukan.

Naturarekin-eta izugarrizko harremana zeukan. Ama zen bere etxeko gazteenetako bat, eta umetan harraldean orduak egiten omen zituen, zokomiran. Miresmen handiz hitz egiten zuen naturaz. Neuri bakarrik ez, denoi. Hori ulertzen diot. Naturarekin daukadan harremana hari zor diot. Ondo zegoenean, ama ez zen batere erlijioso. Jesukristo izan zela sinesten zuen, baina Jaungoikoaren semea zenik ez. Bere erlijio propioa zeukan. Hiltzeko zegoela, 91 urterekin jada, ez ekarri hari apaizik eta! Eta behin esan zidan: «Beldurra daukat hiltzeko». Eta nik esan nion: «Zuk? Ez al duzu bada natura hainbeste maite? Hara joango zara berriror!». Eta haxe baretu zen.

Sorginak itsasoa ezagutu
ez balu.

Etxe txiki batean
biziko zatekeen.

Amaia, nork altxatu zuen zure bizitzaren parte handi-handi bat ardaztu duen Alegrianekoa izeneko etxe hau?

Gure aitona Mielek, amaren aitak. Ez zekien espainolez hitz egiten. Idazten ere ez. Lakuntzatik etorri zen hona, gurdia erosita. Somorrostron ibilia omen zen, burdina batetik bestera karriatzen. Prestamista ere bihurtu zen gero. Gure osabek-eta esaten zuten gure aitona judutar jatorrikoa ote zen, *marrano* deitzen zituztenetako bat, Nafarroako erregeak

babestu zituztenetako bat. Auskalo. Kontua da dirua egin zuela. Hemengo nafar askoren negozioa, garai hartan, ardoa ekarri eta arraina eramatea izaten zen. Gure aitonarena ere bai. Eta antxoa fabrika ireki eta, azkenean, etxe hau egin zuen.

Alargunduta eta hiru umerekin etorri zen Lakuntzatik, eta bigarrenagoz ezkondu, gure amonarekin –hura neskame etorria zen hona, Goierritik–. Eliza ondoko etxean ezarri ziren. Seme-alabak izan zituzten, eta Lakuntzatik ekarritako umeetatik bi tuberkulosiak jota hil zitzaizkien. Herriko medikuak orduan esan omen zion aitonari oso etxe ilunean bizi zirela gauza onerako, eta halaxe eraiki zuen etxe hau orain dela ehun urte juxtu. 50 bat urte izango zituen.

Etxe honetan hainbat bizitza zeuden. Orain gauden solairu hau etxe bakarra zen, aitona-amonena, eta hor bizi zen dozena inguru jende. Goian, ezker-eskuin, apartamentu moduko bizitzak zeuden.

Ba al zen kultur girorik pareta hauen artean?

Etxe honetan denek irakurtzen zuten, gure amak ere bai. Liburu historikoa ugari zegoen. Gero, politikaz asko hitz egiten zuten, gerran gertatutakoaz-eta. Pentsa ezazu, gure aita urteetan egon zen elizara joan gabe, Eliza oso gaizki portatu zelako euskaldunokin gerra denboran. Amari egin ziotena ez zuen jakin ere egingo akaso, baina gerra kontuak ez zituen ahazteko.

Gogoan dut nire anaietako bi etxera etortzen zirenean aita-rekin asko jarduten zutela eztabaidan, politikaz-eta. Ni haiei entzuten egoten nintzen, ikasten. Askotan hitz egiten zuten Pio XII.ak zenbat egin zuen judutarren aurka, nola egin zuen bat azkenean Hitlerrekin... Horrelako kontuak. Auzokoez hitz egitea baino, azken batean, politikaz hitz egitea maite zuten hemen. Gerora, besteen etxera joan izan naizenetan, asko harritu izan nau besteez gaizki esaka aritzeko ohitura zabaldu horrek.

15 urterekin zinemara joaten hasi ginen. Han pelikula erromantikoak ematen zituzten, Doris Day eta Rock Hudson

ziren beti protagonistak. Zenbat denbora galdu genuen guk halako pelikulak ikusten... Komikiak ere irakurtzen genituen:

«Gure herrian, ikastera oso jende gutxi joaten zen. Dirua izanik ere, Getariako armadoreen semeak itsasora joaten ziren. Alabak ezta horra ere, eta 15 urterekin hasi nintzen Magisteritza ikasten Donostian»

Capitán Trueno eta beste. Anaia gazteena *bakero* nobelak ekartzen hasi zen, eta pixkanaka zaletu nintzen haietara ere. Baina benetan bilatzen nituen irakurketak Eliza katolikoaren *Liburu debekatuen indexa*-n zerrendatuta zeudenak ziren. Galarazita zegoena leitu nahi izaten nuen, XIX. eta XX. gizaldietako idazlerik onenak debekatuta zeudelako, Pio Barojatik beretik hasita. Haietako batzuk etxean zeuden, eta bi

anaia nagusiek liburu gehiago ekartzen zituzten. Rimbauden poesia eta Sartre haien bitartez ezagutu nituen, adibidez.

Bizitzaren errebueltak zer diren, gure Mendebalde honetan debekatu berri dituzten Dostoievski eta Tolstoi Vatikanok debekatzen zituen orduan.

Familian bertan bazenuten idazle bat: Blas Alegria. Zu jaio baino urtebete eskas lehenago hil zen.

Aitona Mielen lehengusu propioa zen hura, eta tarteka etortzen omen zen hona. Behin ere ez dut haren libururik irakurri. Abertzalea zen eta euskaraz idazten zuen. Hark ekarritako euskal liburu asko omen zen etxe honetan, gerra denboran hartu eta denak itsasora bota zituzten arte, beldurraren beldurrez.

Zure haurtzaroa euskaraz izan al zen?

Kalean bai, erabat. Baina eskolara joaten ginen, eta han dena espainolez zen. Erdaraz egitea askoz finagoa zela erakusten ziguten. Mojetan nenbilenean, gerra euskaldunon erruz luzatu zela esaten ziguten. Halakoxeak ziren. Bazen han bat,

Madre Maria Jose, euskara zoragarri entenditzen zuena, eta niri behin okurritu beste batekin euskaraz hitz egitea, eta moja hark zer esango eta «ezin da!». Nik erantzun nion: «Ulertzen duzu-eta!». Baina hark berean segitu zuen: «Ezin da». Halaxe zen dena, ezin hutsa.

Gogoan al duzu zein izan zen irakurri zenuen lehendabiziko euskarazko liburua?

Gure etxean Itxaropena argitaletxearen Kulixka Sortako aleak izaten ziren, gure aita harpideduna zelako. Euskaraz leitu nuen lehen liburua, baina, *Kristau ikasbidea* izan zen, du-darik gabe.

Gero, 11 urterekin Donostiara *interna* joan nintzenean, aitaren gutunak irakurtzen nituen liburuez gain. Euskaraz idazten zizkidan, erdarazko itzulpen zehatz eta guzti, mojek irakurri egiten baitzizkiguten gutunak. *Misioneras del Sagrado Corazón* ziren haiek. Lehen esan bezala, amaren ekimenez bidali ninduten internatura.

Gure herrian, ikastera oso jende gutxi joaten zen. Dirua izanik ere, Getariako armadoreen semeak itsasora joaten ziren. Alabak ezta horra ere, eta 15 urterekin hasi nintzen Magisteritza ikasten Donostian. Nekien gauza bakarra zen idatzi egin nahi nuela, eta halaxe joan nintzen Magisteritzara, oporrak edukiko nituela eta oporretan idazteko aukera izango nuela pentsatuta.

Etiket neraman euskararekiko maitasuna, eta maitasun hori areagotu egin zitzaidan Magisteritza ikasten hasi eta pixka batera, 1964an, hango ikasleontzako ostatu bat ireki zutenean. Nerabe nintzen orduan.

Joannes Etcheberry Andereñoen Erresidentzia.

Hala al zuen izen osoa? Andereñoen Erresidentzia deitzen genion guk. Manterola kalean zegoen aurrena, Zabaleta kalera aldatu zen gero. Magisteritza eskolan egiten ari ginen ikasketen osagarri, formakuntza moduko bat ematen hasi zitzaizkigun bertan. Euskara, euskal literatura, Euskal Herriaren

historia, garaiko pentsamendu korronteak, pedagogia, psikologia..., kultura orokorra ematen ziguten, euskal ikuspegitik. Han hasiko nintzen euskaraz benetan irakurtzen. Arratsaldean, irakasle bat etortzen zitzaigun euskara erakustera, gu alfabetatzera. Rikardo Arregi ere hara etortzen zen. Baita Karlos Santamaria eta Anjel Goenaga izeneko jesuita bat ere. Azken horren arreba batzuk Valladoliden zeuden moja, komentuan, eta komentu hartan babesa ematen zieten ETako kideei.

Koldo Mitxelena, Jose Migel Zumalabe eta Santamaria ziren erresidentziaren sustatzaileetako batzuk. EAJkoek eta EAJkoak ez ziren euskaltzaleek jartzen zuten dirua horretarako, guk merkeago egin ahal genitzan ikasketak. Niretzat oso inportantea izan zen ostatuko formakuntza paralelo hori, gure etxean Lizardi, Lauaxeta eta beste gurtu egiten zirelako, eta haietaz hitz egiten zigutelako. 36ko gerran galtzaile izandakoen ondorengo belaunaldia ginelako nolabait, jakina.

Zein ziren ostatu haren arduradunak?

Agirretxinas deitzen zitzairen talde bat sortu zuen Eugenio Agirretxe fraide frantziskotarrak: Arantzazuko Amaren Misiolariak [Arami]. Elkarte horretako emakumeen eskuetan zegoen ostatu hura, eta beren buru Pakita Arregi egiten zen. Haren anaia Mikel ere poeta zen.

Garai hartan hasi nintzen irakurtzen Mogel, Leizarraga eta gainerako klasikoak, mojen pentsio hartan nengoela, ikasketak egin bitartean. Axularren *Gero* sekula ez nuen lortu bukatzea, haserretu egiten nintzelako irakurtzen hasi orduko. Euskara eder-ederra bai, baina *geroko bekatuak* eta beste, sutan jartzen ninduen.

Axularrek ez ezik, Eliza kutsuko orok jartzen zintuen zu sutan, ala?

Bai. Guk bizitako erlijioa terrorista zelako. Edozer gauza egiten zenuela, bekatu zen, eta bekatuan hiltzen bazinen, infernura joango zinen. A zer nolako infernura, gainera! Liburu mordoa zegoen horri buruz eta irakurri egiten genituen.

Horregatik, mezetara gehiago ez joatea erabaki nuen behin. Egun hartan, erresidentziako nire gelan geratu nintzen, ohean, bekatuan noiz hilko zain.

Internatuko itxitura hartatik bala baten moduan atera nintzen, disparatuta. Nagusi ziren iritzi eta konbentzio sozial guztien aurkako erreakzioa izan zen nirea, hasi sexu arloan eta segi gainerako guztietan. Eta klasera ez joaten hasi nintzen. Eta handik beste ostatu batera aldatu nintzen, *Zeruko Argia*-n nengoen garaian.

Nondik atera zenuen ostatu berria eta beste ordaintzeko dirua?

Etiket. Txikiena izatea ondo etorri zitzaidan beti. 17-18 urterekin bukatuta behar nuen ikasketa lerro hura, baina ingeniaritza baten pare luzatu zitzaidan, kulturari eskaintzeko eten bat egin nuelako. Idatzi, pentsatu, manifestazioetara joan..., *vivalavida* bizi nintzen ni. Akordatzen naiz behin, 18 urte nituela, banku batean eseri eta libre sentitu nintzela. Horrelaxe nahi nuen bizi, gero askorik lortu ez banuen ere.

Beti izan naiz pixka bat xelebrea, hitzaren zentzu onean. Nire munduan egon ohi nintzen. Bi urte egin nituen zoragarri bizitzen, bada, kulturalki nire burua janzen. Horretarako giro aproposa zegoen Donostian, gainera: bertako kultur piztaldiaz gain, Maurice Béjart dantzaria etorri zen emanaldia egitera, Carlos Castilla del Pino psikologoa ere bai hitzaldiak ematera... Halakoekin joan zitzaizkidan hilabeteak eta hilabeteak, nire magisteritza partikular hartan. Eta etiketik, buka nezala eta buka nezala esaten zidaten. Halako batean, esan nien: «Bukatu dut ba!».

Eta gezurra izan.

Pakita Arregirengana joan zirenean jakin zuten gurasoek ez nuela ikasketetako ezer egin azken bi urteetan, eta orduan komeriak! Bi Magisteritza klase zeuden garai hartan: Elizarena bata eta normala bestea. Elizaren sartzeko ez zen batxilergorik behar, eta normalerako bai. Ategorrietako

erlojuaren atzean zegoen Magisteritza Eskola Normalera pasatzea lortu eta bukatu nuen azkenean.

Itzul gaitezen zure bi urteko etenera, baina. Emankorra izan al zen?

Bi urte horietan hasi nintzen *Zeruko Argia*-n kolaboratzen, *Gazte naiz* atalean, Mari Karmen Garmendia eta besterekin. 1967koak dira nire lehen artikulua. Arantxa Gurmendi ere han zebilen bueltaka, baina hura kantari eta antzerkilari gisa daukat gogoan gehiago. Bidaia agentzia batean egiten zuen lana. Xabier Lete, Ramon Saizarbitoria eta beste ere han ari ziren. Elkartzen ginen, baina nik denbora gutxi egin nuen sail horretan, han ere bazebilen Rikardo Arregik *Herriak eta gizonak* atala sortu zuelako, eta hara aldatu nintzelako. Nazioarteko albisteak ziren. Aldizkari frantsesetako artikulua hartu, flexeatu eta argitaratu, horixe egiten genuen. *Politique Aujourd'hui* izenekoa eta halakoak; izango dut aleren bat oraindik ere etxean.

Nik banekien frantsesez, gure etxean frantsesa hirugarren hizkuntza izan delako. 800 pezeta ematen zizkiguten eta haiekin mugaz bestaldera joaten ginen. Taldeko hiruzpalau lagun izaten ginen. Han bazkaldu eta liburuak eta aldizkariak osten saiatzen ginen, 800 pezeta haiekin. Eta hainbat kultur-gilerekin elkartzen ginen: Daniel Landart, Manex Pagola eta besterekin. Batera eta bestera nenbilen. Ez naiz sekula talde batean sartuta egon, hala ere. Ezin nuen, ez dakit nik zergatik. Harremana denekin neukan, baina, izaeraz, taldean ezin.

Hala ere, ez zara bakarka ibili. 1969ko apirilean, esaterako, Rikardo Arregi, Ibon Sarasola, Xabier Lete, Ramon Saizarbitoria, Xabier Kintana, Gabriel Aresti, Antton Santamaria, Rafa Eiguren eta Joxemi Zumalaberekin batera, Antonio Labaienena eta Basarriren «herrikoikeria» eta antibatasuna salatzeke gutun irekia sinatu zenuen. Zer izan zen hura?

Ez dut oso gogoan, baina *Zeruko Argia*-n ibiltzen ginen sinatzaileetako gehienak, eta eztabaida handiak izaten genituen

katoliko fundamentalista eta atzerakoekin. Garbizaleak izateaz gain, euskara batuaren kontra jarri ziren. Arestik garai horren bueltan argitaratu zuen *Batasunaren kutxa* liburua, eta haren alde ere sinatu genuen. Baliteke harekin lotuta egotea testu hori ere. Garai hartako denak nahiko lanbrotuta dauzkat.

Polemika batzuk izango dituzu gogoan, hala ere. Sesioari, behintzat, ez zenioten beldur handirik.

Horren beldur ez ginez, ez. Gaur egun, linguistika, psikologia, biologia..., jende askok dauka formakuntza, eta ez gizonzkoek bakarrik, garai hartan bezala. Beraz, eztabaida bat izan dezakezu, baina aurrean duzunak ikasitakoa ere errespetatzen duzu. Gure gazte garaian, baina, bakoitzak ahal zuen moduan janzten zuen bere burua. Joxemi Zumalabe bera arkitektura ikastera joan zen Bartzelonara eta bigarren urtean bueltatu zen, bukatu gabe. Rikardo Arregi, berriz, ekonomia ikasketak egiten hasi zen, baina, hainbeste kontutan sartuta zegoen, ez zuen bukatu karre-
ra. Koldo Izagirrek berak ere filologia ikasketak hasi zituen, baina ez dakit bukatu zituen. Neronek ere bi urte egin nituen gero EUTGn, jesuitek Donostian zuten unibertsitatean, Patxi Altuna, Anjel Goenaga eta enparauekin filologia ikasten, baina poemak ere idatz-
tzi nahi nituen eta lana egin behar zen bizitzeko. Dena ezin, beraz. Hor onartu behar izan nuen lehen aldiz ez naizela *superwoman*.

«*Zeruko Argia*-n kolaboratzen hasi nintzen, *Gazte naiz* atalean, Mari Karmen Garmendia eta besterekin. Xabier Lete, Ramon Saizabitoria eta beste ere han ari ziren»

64ko belaunaldikoa omen zinen. Zure lehen poesia aleak 1969an argitaratu zenituen, Juan San Martinek prestatu zuen *Uhin berri (1964-1969 bilduma)* antologian. Noiz ezagutu zenuen San Martin?

Euskal Idazleen Elkartearen hastapen bileran-edo ezagutuko nuen seguruenik, Baionan. Hogeita bat urte izango nituen. Gogoan dut bilera hartako lehen galdera izan zela ea nor kontsideratuko genuen euskal idazle eta nor ez. Atera kontuak eztabaidaren mailaz. «Liburu bat argitaratuta daukana», zioten batzuek. Eta gutako ia inork ez zuen betetzen baldintza hori. Txillardegik, Arestik eta inor gutxik gehiago.

Nik argi neukan ez nintzela idazteaz biziko. Uste dut orokorra zela pentsamendu hori. Eta ez bakarrik euskarari dena doan eman behar geniolako ustea nagusi zelako. Ez zegoen ezer, ez biderik eta ez egiturarik, nolabaiteko profesionalizazioari eutsiko zionik. Sortzeko zeuden denak. Lur argialetxea urte hartan bertan sortu zuten, eta euskaraz lan egiteko aukera bakarra irakaskuntzak ematen zigun, ikastolen bitartez.

Euskal literatura zer zen ez zenuten eztabaidatu bilera haietan, eta ez da gutxi. 60 urteren buruan, izan ere, erdaraz idatzitakoa ere euskal literatura dela diote batzuek.

Hor bada zer argitua. Ados egon gaitezke esatean Euskal Herrian euskaraz eta erdaraz idazten dela literatura, eta badakigu zergatik idazten den hainbeste euskaraz eta zergatik hainbeste erdaraz, baina Mitxelenak ere esaten zuen: «Euskal literatura da euskaraz idazten dena». Beti jartzen dut Julio Cortázarren adibidea: 30 urte egin zituen Frantzian eta han idatzi zituen liburu gehien-gehienak. Inork ez du kontsideratu sekula frantses literaturako partaide.

Duela mende erdi falta ziren kultur tresna eta egitura batzuk badira egun, eta *kultur industria* kontzeptua gero eta gehiago aipatzen da.

Baina egile edo artista lanetik bizitzea ezinezkoa da ia-ia denentzat. Gaur egun ere bada zeregina. Gutxienez, belau-naldi berrietakoak ere sorkuntzari emanda duin bizi ahal daitezen. Ez da lehentasuna, baina, ematen duenez. Bilbon itsas museoa berritu behar dute, esaterako, eta diru asko bideratuko dute horretarako ere. Halakoetarako beti bada

dirua, baina, sortuko duen jendearentzako, apurrak besterik ez. Guggenheim egin zutenean horixe izan zen kritika, hain zuzen ere, eta museo horrekin kritiko izaten jarraitzen dut.

Urdaibain bigarren bat egin asmotan dabiltza.

Horren kontra egin beharko dugu ba, ezta? Horrelako eraikinak merkaturako ikurra besterik ez dira. Gero, gainera, kulturaren arrakasta izan dela entzun behar... Guggenheim Fundaziokoentzako izango zen arrakasta, eta turismotik bizi direnentzako-eta. Zeinek irabazten du horrekin, izan ere? Euskal kulturak? Benetan? Zein da gure agintarien kultura kontzeptua, baina? Zer da sustatzen dutena, hedabide publikoetatik ere? Hor dago arazoaren benetako muina, nire ustez. Handikeria eta handikeria artean, zenbat diru eta azpiegitura bideratzen da benetan gure kultur txikitu honen sustapenerako?

Gizon haiek
beren indarrak, haragiak, lurra, heriotza bihurtzen...
gizon haiek
izardi saminean
denak batean, bat eginda, mundu bat egiten
ikusi nituenean...
Lotsa sentitu nuen,
ni, han, neure arazoarekin,
neure pentsamenduarekin,
neure biziarekin,
ni, neure buruarentzat aurkitu nintzanean...

Are txikituago zegoen kultura zure lana argitaratzen hasi zutenean. Testuinguru hartan, nola hartu zuten zure poesia?

San Martinek argitaratu zituenak, oso ondo. Beste kontu bat izan zen Mikel anaiarekin batera *Poema bilduma* argitaratu nuenean, 1971n. Hango poemak gordinegiak zirela ebatzi zuen orduko gizon kultu askok. Lizunegiak omen; nireak, neskarenak, bereziki. Nola ez ba!

Poliki-poliki heltzen gindoazen neurrian, ez ginen gure aurreko haien irizpideen arabera bizi, eta hor talka izan zen, hezten gintuzten garaietan ez bezala. Talka hori azaleratu egin zen. Gaur egundik begiratuta, uste dut kulturalki ez zegoela jauzirik, transmisio logiko bat bazegoela nolabait esatearren. ETArekin egon zen arazoa, ETaren aurka egon baitziren gure aurreko belaunaldiko gehien-gehienak; aurkakotasun aktiboa eginez, gainera. Borroka armatua heldu aurretik ere, ETAk hasieratik izan zuen ezkertiar kutsu bat, eta horrekin jada gehienak ez zeuden ados. Gure aurreko progresistenetakoak ere kritikoak ziren ETaren sorrerarekin eta borroka moldeekin. ETAko jendea muturrekotzat jotzen zuten, baita Koldo Mitxelenak berak ere, nik uste, eta hor sortzen zen arrakala.

Arrakala hitza *h* gabe idazten da, bada, baina hizki horrek ere sortu zuen zulo galanta, eta Mitxelena tarteko.

Bai, neska! Euskara batuaren inguruan izugarrizko iskanbila sortu zen, gaurtik begiratuta harrigarria egiten dena. Hura zen hura eskandalua, hizki bakarraren kontura! Eta nori eta

Mitxelenaren tamainako hizkuntzalari bati, Euskal Herrian zein nazioartean aski onartua zenari, kontra egiteko! Horrelako zenbat garai hartan!

Zenbat hitzaldi eman zuen Mitxelenak... Hark esaten zuen euskalkiak hizkuntzaren ahultzearen seinale zirela, guk aberastasun bezala ikusten genituenean. Hark zioen, baita ere, Bilbo euskalduna izan balitz Bilboko euskalkia hartuko zela eredu, baina ez geneukanez halakorik, lapurtera, gipuzkera eta beste hartu zirela. «Gure

«Gerra galdu zutenen umeak ginen, eta politizatu beste aukerarik ez genuen izan. Gauza bat nabarmendu behar da, baina: gure erreakzioa gurearen alde egitea izan zen, ez besteenaren kontra. Euskararen alde, askatasunaren alde...»

hau proposamen bat besterik ez da. Azken hitza, beti, erabiltzen duenarena izango da», esan zuen behin, andereño dezenteko eta ikasle asko aurrean gintuen egun batean, Donostiako Seminarioan. Hitzaldi hura gogoangarria izan zen. Izena eman behar zen entzule joateko. Negua izango zen. Gu joan, eta hara non hasten den bere azalpenak ematen, eta Ambrosio Zatarain ingeniaria, euskaltzaina bera, Mitxelenarekin eztabaidan sartzen den. «Espainola ere galtzen ari da orain Filipinetan», esan zuen Zatarainek. Eta Mitxelenak erantzun: «A bai? Eta zuk ba al dakizu zein den Filipinetako hizkuntza? Tagaloa da, ba! Eta hori bai galdu dela!!». Niri asko gustatzen zitzaidan Mitxelenaren azalpenak entzutea, bizi-bizia zelako. Zientzialaria zen eta batuaren alde zegoen. *H* famatuaren alde egiten zuen, hizki hori komunista bihurtu zen garaietan.

Politikak den-dena zipriztintzen zuen garai hartan.

Gaur egun ere bai, baina orduan gutxi ginelako izan zitekeen, uste dut. Aurreko belaunaldikoak, Kepa Anabitarte buru zuten *eladioak*, ETak eta denak... Eladioak EAJren albotik sortuak ziren. Iñaki Aginaga *Bonzo* ere oso ezaguna zen.

Manifestazioak aipatu dituzu aurrerago. Zer eskatzeko egiten zenituzten?

Gerra galdu zutenen umeak ginen, eta politizatu beste aukerarik ez genuen izan. Gauza bat nabarmendu behar da, baina: gure erreakzioa gurearen alde egitea izan zen, ez besteenaren kontra. Euskararen alde, askatasunaren alde... Manifestazio finkoak bi izaten ziren: Maiatzaren Lehena eta Aberri Eguna. Aberri Eguneako manifestazioa non egingo, urtetik urtera aldatzen zen.

Urte batean [1966an], Aberri Eguneako deialdia zatitu eta bi tokitan egin zuten: EAJk Gasteizen eta ETak Irunen. Ni Irunera joan nintzen, eta sekula ez zait ahaztuko nola atxilotu zuten han mutil bat, euritako txamarra zuri-zuri batekin. Soinean zeraman xira bera baino zurbilago jarri zen harrapatu zutenean.

Gogoan dut beste Aberri Egun bat, Donostia osorik itxi zuten [1968koan izan zen]. Helikopteroak hegaka ibili ziren egun hartan, Askatasunaren Etorbidean zegoen jendeak «bota bonbak!, bota bonbak!» oihukatzen zuen bitartean. Grisak [Espainiako Polizia Armatua] zaldi gainean atera ziren. Txantxa bat ere egiten zen haiei buruz: «Zertan bereizten dira grisak eta beren zaldiak? Zaldien begirasun noblean».

Gero, Donostian beti izaten ziren istiluak. Maiatzaren Lehen batez, Donostian baita ere, ezkaratz batera sartu ginen ihesean, eta bertan atxilotu gintuzten poliziek, pistola eskuan. Izugarrizko beldurra pasatu nuen. Gobernu Zibilaren behealdera eraman gintuzten. Atxilotuetako asko oso gazteak ziren eta Venezuelan jaiotakoak ere gutxi ez. Hara joandako euskaldunen seme-alabak ziren, eta gogoan dut haietako neska bat kantari hasi zela, jendea deklaratzera eramaten zuten bitartean. Atxilotuetako batzuk polizien buru egiten zen Meliton Manzanasen aurretik pasatu ziren. «Hemen berriz azaltzen bahaiz, arima ere txikituko diat», esan zion gutako bati. Ni libratu egin nintzen horretatik, beste polizia batengana eraman nindutelako.

1968ko Maiatzaren Lehena izango zen orduan, berandue- nez, Manzanas urte hartako abuztuan hil baitzuten.

Ez dakit zein urtetan izan ote zen, oso buru txarra dauka-
dalako datetarako. Dakidana da 3.000 pezetako isuna bota
zigutela, eta, pagatzeari uko egin genionez, kartzelara joan
ginela hilabetez.

Erakunderen batean al zeunden militatzen?

Ez zen erraza jakiten. ETako militante bat etorri zitzaidan
behin, ea bertan militatu nahi nuen galdetuz. Dena ETA zen
garai hartan, eta ikasketak egiten ari zen jendea inguratu
nahi izaten zuen. Zatiketa egon zenean ere [1966-1967an],
ETA Zaharra eta ETA Berriren artean, gu ETA Berrin geratu
ginen, modu ez oso kontzientean.

ETA Berri *obreristek* osatu zuten: diktaduraren kontra-ko motor gisa, askapen nazionalerako borrokaren ordezt, klase borroka jartzen zutenek. Espainia eremutzat zuten hainbat erakunderekin zubiak eraikitzea egoki ikusten zuten haiek, Euskal Herriko abertzaletasunaren parte handi bat burgeztzat jota. Zu hor geratu zinen?

Bai. Baina gehiegi jabetu gabe. Saltsan ibiliko nintzen, seguru, baina ez nintzen bilera zalea. Akrata samarra izan naiz beti. Ni Magisteritza ikasten ari nintzen, baina asko ibiltzen nintzen EUTGn sortu zen talde batekoekin. Ikasleak ginen denak. Gazteria hezi nahi zuen talde hark, eta guri marxismo ikastaroak ematen zizkiguten. Erdaraz. Paul Marlor Sweezy ekonomialariaren lanari buruz eta bestez hitz egiten ziguten. Itziar Barriola oso lagun nuen –Seaskako ikastoletako irakasle historikoetako bat izan zen gero–, eta biok joaten ginen. Javier Ortiz, Luis Aizpiorea, Ibon Sarasola eta beste ere tartean zebiltzan. Eugenio del Rio zen taldeko buruetako bat. EMK Euskadiko Alderdi Komunistakoak egin ziren gero hura eta talde hartako gehienak.

Zu ez.

Bueno, ordurako irtenda nengoen. Nire izaeragatik, esan dut lehen, asko kostatzen zait talde batean egotea. Lagun maiteak asko izan ditut, baina kuadrillarik ere ez dut izan sekula. Nire kasa asko ibiltzen nintzen. Irakurri ere, ahal nuen guztia irakurtzen nuen. Gauza bera idaztearekin ere. Ni hemen hasi nintzen idazten, Getarian. Gero, Donostiara joan, eta talde haietan bazen euskaltzalea ez zen jendea. Eta nik euskaraz idatzi nahi.

Euskalduna eta abertzalea burges txikiarekin identifikatzen ziren giro haietan, eta, gu ez bezala, langile klasekotzat jotzen zuten beren burua ez abertzaleek. Guri lotsa ematen zigun abertzale ginela esateak, beraz, zeharo gaizki ikusia zegoelako. Atzerakoi eta folkloristatzat jotzen gintuzten. Eta burla ere egiten ziguten. Euskara jakin gabe, euskara zenbait arlo jorrazteko ez zela gai errepikatzen ziguten.

Gaur egun, euskaldun jaiotzeak pribilegiatu egiten gaituela errepikatzen da gero eta gehiago.

Orduan ere entzuten genituen halakoak. Baina logika horren arabera, euskaldun ez direnak ere pribilegiatuak dira, esaterako, Afrikatik abiatu eta bidean itotzen ari diren horien guztien aldean, eta horrek ez ditu indargabetzen euren borrokak; ala bai? Nazio zapaldu bateko kide izatea ez dela nahikoa arrazoi borrokarako, baina langile zapaldua izatea bai, duela mende erdi luze, ohiko errepika genuen.

Ni, zuekin, denokin
oheratuko nintzateke.
Munduko udazken guztietan
izango nintzateke
ikusirik
nola berdea
urrearen antzo
gorritzen den.
Ni,
uhin gainean
uhin handiaren apar artean
herioaren beldurrik gabe
izango nintzateke.
Ni,
airean
nire herriko karrika artean
igeri ibiliko nintzateke.
Ordez,
gauza hoiek
hala ez diren bitartean.
Berarekin oheratzen naiz.

Lehen aipatu duzu, duela mende Erdiko jazarpen-erreakzio dinamikan, sexu askatasunaren aldarria ere zure egin zenue-la. Benetan askatzailea izan al zen aldarri haren gauzatzea?

Nik uste dut hura zela, gutxienez, sexu askatasunaren hasiera. Nahi dutena esango dute, gainera, baina antisorgailuak

zoragarriak izan ziren. Ni 18 urteez geroztik hasi nintzen hartzen. Ovopausinol, izenarekin akordatzan naiz oraindik ere. Hainbeste hormona ziren, bizarra ez zitzaigun atera ez dakit zergatik [algaraka]. Gero hasi ziren Euginol eta beste batzuk. Eta Emilio Lopez Adan Beltza ezagutu genuen eta dena errazago pasatu zen. Haiek ziren hasierakoak.

Askatasunaren hastapenak ziren haiek, bai, eta ez gizonentzako bakarrik, guretzako ere bai. Nik ere plazera sentitzen nuen. Batzuek esaten zuten etxekoandre onena plazerik sentitzen ez zuena zela, argia itzalita egin behar zela larrutan eta beste. Eta nik ere orgasmoak sentitzen nituen eta aldarrikatu egiten nituen. Hor bai egon zen aldaketa bat.

Bazen beste gauza bat ere hor: alkohola edatea. Nik kontzientzia bat baneukan: besteak gaixo daitezkeen bezala, neu ere gaixo nintekeela. Baina mozkortzea ez zitzaidan batere inporta. Ez ginen egunero mozkortuta ibiltzen, baina mozkortzeko beldurrik gabe edan ahal izatea askatasunarekin lotzen nuen, gizonak bezala izatearekin. Gero konturatu gara kontua ez dela gizonak bezalakoa izatea, gure bide bat egitea baizik, baina hori dena gertatu zen.

«Nazio zapaldu
bateko kide izatea ez
dela nahikoa arrazoi
borrokarako, baina
langile zapaldua izatea
bai, duela mende erdi
luze, ohiko errepika
genuen»

Zure kasuan, gainera, pertsonaia publikoa zinen, emakume idazle bakanetakoa.

Arantxa Urretabizkaia heldu zen arte, inor gutxi zegoen. Pantxika Erramuzpe ere agertu zen San Martinen poesia bilduman, baina ez nuen haren idazlanen berririk izan gehiago. *Zeruko Argia*-n idazten genuenean, gainera, Rikardo Arregi-ekin-eta, ezkerretik jotzen genuen. Marx irakurtzen genuen. Generoagatiko markari, beraz, ideologikoa erantsi genion.

Ezkertiarra eta neska gainera... Pentsa ezazu! Eta EAJkoak erabat antimarxistak ziren. Euren geneetan dakarte hori.

Poesia idazten hasi nintzenean, bada, zer egingo nuen nik? Marx gora eta Marx behera hasi! Poesia soziala beti gustatu izan zait, gainera. Baina kaka. Azken batean, poesia sozial ona egitea, beste poesia guztiak bezala, ez da erraza. Eta urtebeteko nire poesiagintza osorik ezabatu nuen, lotsa ematen zidalako emaitzak. *Uhin berri* bilduma baino lehenago izan zen hori. Orduan pentsatu nuen maitasunaz idazteak ere bazuela garrantzia. Ez dakit *iraultzailea* hitz egokia den, baina maitasuna ere gai soziala dela pentsatu nuen, inportantea dela. Orduan hasi nintzen idazten benetan, barrutik.

Gonak erori zaizkigu
eta galtzak jantzi ezinik gabiltza.
Lehen zen histeria
izan zen misterioa
ez dugu berri paranoia
argitzen ari da historia.

Ezizenik erabili al duzu inoiz?

Behin bakarrik, Andoainen emakume batek alutik perrexila sartu eta abortatu zuenean. Hil egin zen, sortu zitzaion infekzioaren ondorioz. Abortuaren alde idatzi nuen horren harira, eta ez zen erraza. Nire laugarren abizenarekin sinatu nuen artikulua, Muruarekin. *Argia* garaian izan zela esango nuke. Abortuaren gaia jorratzen hasiak ginen gure amatasuna aske bizitzeko eztabaidaren barruan. Feminismoaren booma gertatzen ari zen hemen.

Non harrapatu zintuen eztandak?

Joxean Artzerekin ezkondata. 26-27 urte nituen kontzienzia feminista hartu nuenean. AEBetan titi-poltsak erretzen ibiliak ziren ordurako, baina Frantziara begiratzen genuen guk batez ere. Simone de Beauvoirrek eta beste 342 emakumek abortatzeko eskubidearen aldeko manifestu publiko

bat sinatu zuten 1971n, *Nik abortatu dut* izenburupean. Eta Shere Hite estatubatuarrek bere txosten ezaguna argitaratu zuenean, 1976an, emakumeon sexualitateari buruz, argi geratu zen emakumeok sexualki ere bageneukan ahal handia.

Donostian ere egon zen mugimendua, baina dena erdaraz zen. Kontzientzia faltagatik zela esango nuke, ez gogo txaragatik. Madrildik etortzen ziren asko. Hala elkarrizketatu nuen *Argia*-rako Lidia Falcón, Euskal Herrira etorri zen batean. Eva Foresten lagun handia zen hura, gero aldendu egin ziren arren. Maria Aurèlia Capmany ere elkarrizketatu nuen. Idazle katalan hura feminista eta ezkertiarra zen oso.

Mariasun Landa, ni neu eta beste pare bat izaten ginen halako guztietan. Bilerak ere egiten genituen tarteka. Bilera batera joan nintzen batean, Leioan, han ere dena erdaraz, dena erdaraz, eta halako batean marrua egin nuen: «Eta euskara non?». Eta Amaia Zubiriak altxatu eta *Loa loa* kantatu zuen. Halaxe tokatu ginen biok toki berean, bakoitza bere aldetik joanda. Zorionez, euskararen gaia asko aldatu da gaur egun mugimendu feministan.

Eta nolakoa zen gizonen jarrera duela mende erdi?

Aurrerakoiak zirenak aliatu-edo genituen, baina feminismoa gure gauza zen, ez eurena, eta bakean uzten gintuzten geuk bakean uzten genituen neurrian. Martxoaren 8ko manifestaziora eurekin joaten ere hasi ginen. Txantxa egin zuen marrazkilari batek, manifestaziotik bueltan gizona etxeko sofán irakurtzera eseri eta «maitea, afaria egingo didazu?» galdetzean «bai, laztana» erantzuten zion emakumea marraztuta. Halako kontraesanak hamaika genituen, neuk ere bai. Patata tortilla beti guk egin beharra... Gaur egun ere baditugu gure kontraesanak, baina orain liberatua sentitzen naiz. Garai batean bakarrik eta nire kabuz bizi nahi nuen, baina askatasunak indar asko eskatzen du.

**Zuk Artzeri egiten zenizkion tortillak, Ez Dok Amairuko bu-
ruetako bati. Zenbateraino ezagutu zenuen proiektu hura?**

Ni han ibiltzen nintzen, harantz eta honantz, eta kito. Euren kontua zelako, jakina, eta ni ez nintzelako euretakoa. Nire iritzia da euskal kantari eta musikari talde eder bat zirela. Ikuskizun moduan antolatzen zituzten beren emanaldiak, eta oso emaitza politak izaten ziren. Herriz herri ibili ziren. Baita atzerrian ere. Akordatzten naiz behin Britainiako jaialdi batean elkartu ginela, esaterako, estatutik gabeko herrietako jendea: okzitaniarrak, bretoiak, euskaldunak... Han ez zen frantsesik.

Nola ezagutu zenuen Artze?

19 urte nituela hasi nintzen harekin ligatzen. Afari baten harira izan zen, Luis Nuñez, Victor Suinaga eta besterekin. Haiek bazuten harremana kultur munduko jendearekin. «Goazen Artze bisitatzer», esan zuten, eta halaxe ezagutu genuen elkar, Usurbilgo bere etxe zaharrean. Hantxe zegoen, bere burutazioekin. Ezagutu nuenerako egina zuen Europako buelta; Suediaraino joana zen Jose Luis Zumetarekin. Joxean espeziala zen benetan.

Lehen topaketa hartan ez ginen ez lagun ez ezer egin, baina handik pixka batera Getariara azaldu zen, nitaz galdezka, eta etxera ekarri zuen gure anaiak. Ni erdi lotan nengoen, herriko festak zirelako, eta ez nintzen jaiki ere egin.

Hurrengo batean elkartu zineten, bistan denez.

Interesantearena egitea gustatzen zitzaion. Eta ni tuntuna, gerora arte ez nuelako ikusi atzetik joaten bazintzaizkion paso egiten zuela zutaz, baina zuk beraz paso egiten bazenuen atzetik etortzen zitzaizula. Hamar urte egin genituen elkarrekin. Lehen biak, Usurbilen, bere familiarekin. Itomena sentitzen hasi nintzen arte. Handik alde egin behar nuela-eta, pixkanaka, nire gauzak etxetik ateratzen hasi nintzen. Konturatu zenean, nirekin segitu nahi zuela eta segitu nahi zuela, eta baldintza bakarra jarri nion Joxeani: geu bakarrik bizitzea. Onartu egin zuen, eta etxe zoragarri bat topatu nuen Kale Zaharren. Hara joan ginen bizitzera. Gela bana jarri genuen,

bakoitzak berea idatzi ahal izateko. Han bi urte egin genitue-nean, proposatu zidan bera idaztera bakar-bakarrik jartzea eta ni lan egitera eta idaztera.

Eta zer erantzun zenion?

Baietz, nola ez. Horixe espero zen nitaz, azken batean. Baina hor ere ito egin nintzen.

Zuk ere idatzi nahiko zenuen-eta.

Bai ba! Zeinen tuntuna izan nintzen...

Zer iritzi zenuen haren poesiaz?

Egia esan, Joxeanen poesia ez zitzaidan gustatzen. *Txoria txori* beti gustatu izan zait, baina askoz gehiago ez. Gustukoago nuen Xabier Lete bera, esaterako. Eta Gabriel Aresti. Aurrekoen artean, Lizardi maite nuen bereziki.

Eta nolako harreman intelektualak zenuten?

Bazegoen harreman intelektualak, jakina, gure artean. Beste askorekin ere bai. Gai askoren inguruan aritzen ginen hizketan, irakurketan, eztabaidan.

Baina nik ere idatzi nahi nuen, eta nik idatzitakoari ere balioa ematea. Eta ez zen hala. Nik idazle ibilbide bat egina nuen harekin hasterako, neure bizitza ere bai, baina uste dut ez gaituztela kontuan hartu, zergatik eta emakume izateagatik.

Gogoan dut lagunarteko afari bat, esaterako, denak gizonak eta neu emakume bakarra. Poetek idazten hasteko zeuzkaten maniei buruz hasi ginen hizketan. Beste guztiek idazteko beren erritualak esplikatu

«Bazegoen harreman intelektualak, jakina, Joxean Artze eta nire artean. Beste askorekin ere bai. Gai askoren inguruan aritzen ginen hizketan, irakurketan, eztabaidan. Baina nik ere idatzi nahi nuen, eta nik idatzitakoari ere balioa ematea. Eta ez zen hala»

zituzten, eta niri ez zidaten galdetu ere egin nireaz. Ez nintzen idazlea haien begietara! Arestik eta San Martinek zerbait bitxi bezala ikusi ninduten, baina gainerako gehienek ez dut uste.

Urteoro, urteoro, otsailaren 3an
San Blas eguna.

1977ko otsailaren 3an bigarren liburua
argitaratu nuen.

1978ko otsailaren 3an senarrarengandik bereiztu,
bizialargun bihurturik.

Hitz nahastuak argitaratu eta urtebetera eten zen erabat Artzeren eta zure arteko harremana.

Neuk ere poesia buru-belarri idazten hasi nahi nuenez, nork ekarriko zuen ogia etxera? Hortik sortutako eztabaidaren haritik, gure arteko maitasuna hautsi egin zen, eta etxetik alde egin zuen. Joxeanekin egindako urteetako ezer ez nuen gorde, ez argazkirik ez ezer, eta azaldu izan balitz puskatu egingo nuke, halakoxea naizelako. Joxeanekin ezkontzeko erosi nuen urre zuriko eraztuna ere halaxe bota nuen itsasora Donostiako Paseo Berritik. Sinbolo bat zen, eta askatasun bila bota nuen.

Bizitza zer den, duela ez asko, Artze eta biok elkarrekin gaudeneko erretratu bat agertu da zaborretara botatako argazki multzo batean, Villabonan. Zaborretatik erreskatatu zuen mutil batek, Mikel Laboa, Artze eta beste argazki haietan ezagututa. Kasualitatea, mutil hori nire iloba baten oso gertukoa da, eta aurkikuntza egin zuela esanez erakutsi zizkion argazkiok. Eta han neu ere. Halaxe jaso dut duela gutxi Artzerekin daukadan argazki bakarra. Pixka bat handitu, markoan sartu eta hor dago orain [egongelako apalategia seinالاتu du eskua luzatuz].

Argazkiotan Ez Dok Amairuko zenbait kide ere ageri da. Euskal kultur giroa nabarmen astindu zuten haiek. Kontrako ahotsak ere harrotu zituzten. Emanaldiak kobratzea erabaki zutenean, esaterako.

Eskandalua izan zen horrekin, bai. Beraiek ez zuten diru asko irabazten. Astorian jotzen zutenean, esaterako, Astoriak kobratu egiten zien beraiei ere. Gogoan dut Parisera joan ginen batean gertatutakoa: izugarrizko muntaia zeukan antzezlan bat ikusi genuen; han lanean ari zen euskaldun batek atera zigun Ez Dok Amairuren kontua, kritika moduan, kobratzen hasi zirela eta beste. «Zuek ere kobratzen duzue», esan genion guk. «Baina guk antzokia eta muntaia, dena pagatu behar dugu», hark. Eta guk: «Baita Ez Dok Amairukoek ere! Zer uste duzu egiten dutela haiek?». Astero-astero biltzen ziren eta!

Nire ustez ondo egin zuten kobratzea erabaki zutenean. Momentu hartan, bere gaixotasunagatik, Lourdes Iriondok ez zuen lanik egiten. [Jose Angel] Irigarai medikua zen eta Laboa haur psikiatra. Joxeanek, berriz, Usurbilen harategia zeukan anaiarekin batera. Benito Lertxundi zen kantugintza hutsetik bizi zen bakarra. Lete ere, hortxe-hortxe.

Zergatik puskatu zen Ez Dok Amairu?

Irigarai eta Artze egiten ziren buru eta guru han, pixka bat. Joxean beti zebilen «Jaungoikoaren barrabilak» eta halakoak aipatzen, eta Irigaraik ez zituen gustuko. Garai berriak ate joka zetozen eta hura EAJrantz begira zegoen neurri batean; Artzek, berriz, halakoak egiteari ez ziola utziko zioen. Hala-ko kontuengatik zatitu zen Ez Dok Amairu, eta, azkenean, kontua zer da eta Artzek errosarioa errezatzen eta mezetara joaten bukatu zuela, eta Irigaraik moderatuago-edo!

Poema
sinboloz eta mitoz
hustu zenean
zu zeunden
poema hutsaren hondoan,
biluzik
behargorri
negarrez
maitasun eske.

Zer sentitzen du batek bere poesia fundazionaltzat jotzen dutenean, Amaia?

Ez dut neure buruaren uste handirik horregatik, besteen buruarena ere ez dudan era berean. Ez naiz batere mitomanoa, alde horretatik. Baina beste alde batetik, pozten naiz euskal literaturaren partaide izateaz eta poetatzat hartua izateaz. Mariasun Landak bere garaian idatzi zuen artikulu bat *Egin-en*, *rara avis* bat eta beste nintzela esanez. Nire poesia fundazionala delakoa Koldo Izagirrek idatzi zuen, eskaini zidan xx. Mendeko Poesia Kaieran.

Jaungoiko guztiak ukatzen dituen emakume bat naiz ni idatzi nuen, bai, denak otoitzean zebiltzanean. Idazle izatea, nik erabili nituenak bezalako hitzak erabiltzea, barrutik ateratakoak izanik ere, eta zenbait jarrera publikoki erakustea, ondo ordainaraziak izan dira. Nire poema haiek argitaratutakoan pasatu nituenak ikusita, fundazionala ez dakit, baina aurrenetakoa izan nintzela esatea ez da harrokeria izango.

Zer pasatu zenituen, bada?

Oso kritikatur sentitzen nintzen. Zentzu askotan. Janzkera-gatik, esaterako. Joxeanekin hasi nintzenean ere, aste-bukaera batean haren etxera joan nintzen. Nik 19-20 urte nituen eta

«Idazle izatea, nik erabili nituenak bezalako hitzak erabiltzea, barrutik ateratakoak izanik ere, eta zenbait jarrera publikoki erakustea, ondo ordainaraziak izan dira»

hark bederatzi urte gehiago zituen nik baino. Haren gurasoak hilda zeuden, eta ni etxe hartara asteburu pasa joan izana oso gaizki ikusi zuten batzuek. Magisteritza bukatzeaz nengoen. Usurbilgo guraso batzuek galdetua zidaten ea joango nintzen hango ikastolara irakastera, eta nik baie-tza emana nien. Ez ninduten

hartu azkenean. Seguru nago Joxeanen etxera joan izanarekin izan zuela lotura erabaki horrek. Zertan aritu ginen

imaginatzen ibiliko ziren denak, eta asmatu egingo zuten gainera, baina zer inporta zien haiei? Horiek denak gertatzen ziren orduan. Ikastolen mundua oso konplexua izan zen zentzu batean. Gure herria oso itxia zen, baita ezkerreko jendea ere, eta oso gaizki ikusia zegoen inorekin juntatzea bat. Bonba bat bezala erori nintzen Usurbilen ere.

Horregatik ezkondu al zinen Elizatik Joxeanekin?

Bai. Nigmatik. Ikastolagatik. Nik gure egoera ofizializatu nahi nuen, eta orduan ez zegoen ez ezkontza zibilik eta ez beste ezer. Beti esaten nuen ez nintzela ezkonduko, eta azkenean ezkondu! Elizatik, gainera!

Zuriz?

Ez [barreak]! Soinean traje urdin ilun bat nuela ezkondu nintzen, Usurbilgo San Estebango elizan. Joxean oinez igo zen hara, botekin, eta ni kotxean. Gure ama ez zen batere handinahia, baina edonola jantzita ez nintzela ezkonduko esan eta Zarauzko Rochasenera eraman ninduen. Han erositako trajea eta blusa jantzita ezkondu nintzen. 25 urte nituen.

Oso jende gutxi ginen elizan. Mikel Laboa eta Marixol Bastida bai. Mikelek *Txori erresiñula* kantatu zuen. Ez nuen halakorik espero. Jose Luis Zumetak eraman zituen arrak, berak buztinez eginak. Ez dakit non dauden gaur egun.

Jakin izan banu nik ze komeria izango nituen gero, apartatzeko! Tranpa hutsa baitzen ezkontza. Eskandalurik ez sortzeko ezkontzen zinen, baina dibortziorik ez zegoenez garai hartan, apartatzeko prozesua ere eskandalu hutsa bihurtzen zen. Ez daukat orduko sufrimendua gogoratzeko ohiturarik, hala ere. Gauzak etorri ahala gainditzeko eta aurrera begiratzeko joera daukat. Nahi dutena esatea daukate, gaur egun ere.

Esanak esan, lanean aritu zinen beti. Zein zentzu hartzen zenion irakasle lanari? Moja misiolariz zuzendutako Donostiako ostatu hartan, zeuok ere misio bat zenutela barneratu al zenuten?

Ez ez ez. Guretzat inportantea zen gerorako formakuntza bat jasotzea, eta ez dakit nola aprobatu nuen, hori ere egia da. Filosofia asko gustatu izan zait beti, baina Tomas Akinokoa-ren pentsamenduaz ari zitzaizkigun, guk Jean-Paul Sartre eta Simone de Beauvoir irakurtzen genituen garaian. Eta desastre hutsa nintzen matematiketan. Malcolm X-k behin esan omen zuen ez zitzaizkiola matematikak gustatzen zenbakien mundu horretan gauzak era bakarrean izan daitezkeelako, eta erabat ulertzen dut pentsamendu hori, irudimenezko munduan aukerak hamaika izan daitezkeelako.

Nola ulertzen nuen nire jarduna testuinguru hartan, beraz? Kubako egungo medikuenaren tankeran. Kuban ikasketak ordaindu egiten zaizkio jendeari, izan ere, eta, alderdikoa izan ala ez, mediku ikasketak egin dituenari bi urtez lana Kuban egitea eskatzen zaio. Nik ondo ikusten dut hori. 23 urterekin bukatu nuen Magisteritza ikasketa bidea. Ikastole-tan lan egiteko konpromisoa geneukan, ez zegoelako jende formatu askorik haietan aritzeko. Bederatzi urte egin nituen guztira lan horretan.

Nola gogoratzen dituzu hasierako lan urte haiek?

Artean homologatu gabeko ikastetxeak ziren, baina etxe partikularretako geletatik irtenda zeuden ni hasi nintzenerako. Usurbil-Lasarten aritu nintzen eskolak ematen, eta, Lasarteko Zubietan ikastola eder bat egin zutenean, han ere bai. Bizi genuen egoerari neurria har diezaiozun: hara azaldu zitzaigun behin inspektore bat, umeei politikaz hitz egiten ote genien galdezka. Egia esan nion nik, ezetz, eta mapa bat marraztu nion, hala moduz. Beldurrez ginen inspektoreak noiz etorriko. Ume guztien izenak espainiartuta jasotzen genituen eskolaratze agerietan. Diktadura batek halakoak ekartzen ditu, azken batean.

Tituluak hain maiteak dituen gaur egungo ikuspegitik entenditzen ere lanak, guraso batzuek homologatu gabeko ikasketak egitera bidaltzea beren umeak. Zuen lan baldintzak ere hala moduzkoak ziren.

Gu ez geunden izen emanda Gizarte Segurantzaz. Egindako lan urte haiek ez genituen kotizatu, beraz. Baina guri bate-re inporta ez orduan. Gaurko mentalitatearekin, ulertezina gerta daiteke gehienentzat, bai langile ikuspegitik, bai guraso ikuspegitik, bai ekintzailatza ikuspegitik.

Ikastolak auzolanean eraiki ziren, fisikoki eraiki ere. Hortik ere kritikak etorri ziren, baina. Legezkoak ez zirenez, pagatu egin behar ziren haiek, nahi eta nahi ez. Orduan ere, burges deitu ziguten. Ez bereiztea herri ekimen bat zela eta ordaindu egin behar zela orduko gobernuak ez zuelako dirurik eman nahi... Lasarteko ikastola, gero, publikatu egin zen. Baina horrek ez du desagerrarazi herriko beste eskola, lehengo eskola nazionala.

Burgesak gineneko kontu haiek entzuteaz gain, guraso fundamentalista batzuk ere ezagutu nituen urte haietan, esan dizut lehen zergatik ezkondu nintzen. Bata komunista zela eta bestea ez-dakit-zer zela esaten aritzen ziren. Mamuz beteak zeuden. Eta New Yorkera joatea erabaki nuen.

1979an joan zinen hara. Aurretik, 1977an, *Euskal idazleak, gaur* liburua plazaratu zenean, emakume batzuek protesta egin zenuten.

Joan Mari Torrealdaik Arantxa Urretabizkaia eta biok aipatu gintuen lan horretan, idazle garaikide gisa. Gizonezko idazleak, berriz, argazki eta guzti atera zituen. Eta kexatu ginenean, burla egin ziguten. Betikoa da. Idazten utzi ez, eta idatzi dugunean gure literatura intimista dela esan izan dute, sinplea dela ere bai, gutxiesteko. Ez dakit nik zer daukaten txarretik intimitateak eta sinpletasunak. Eta sinpletasuna eta sinplekeria ez dira gauza bera.

Nire zortzi deiturak ez dira euskaldunak.
Nire euskara ez da garbia.
Nire hitzak ez dira txukunak.
Nire sinesmenak ez dira heurenak
hala ere
Euskal Herria sortzen ari gara.

1960-1970 urteetako protagonista batzuk aipatuko dizkizut. Lehena: Gabriel Aresti.

Oso eskuzabala izan zen idazten hasi ginenokin. Ez dakit denoi, baina askori bai, animoak eman zizkigun. Hark idatzi zuen etorkizuneko euskal idazleak Mikel anaia eta biok izango ginela. Behin bakarrik afaldu nuen harekin eta emaztearekin, baina bateren baten bitartez helarazi zidan mezua

«Gabriel Arestik
euskaraz idatz zitekeela
argi utzi zigun. Ez
zeukan inolako arazorik
erdarakada bat sartzeko
ere. Euskara hizkuntza
sokratua-edo zela
ematen zuenean, hori
dena puskatu zuen»

esanez nire idatziek indarra zutela eta ez uzteko idazteari. Gehiagotan ere jaso nituen haren mezuak. Halako kultur dinamizatzailerik egin zuen.

Hizkuntzaren aldetik ere izugarritzko eragina izan duela uste dut, eta ez bakarrik batuaren alde egin zuen lanagatik. Euskaraz idatz zitekeela argi utzi zigun hark. Haren poemak irakurri nituenean, izugarria izan zen. Ez zeukan inolako arazorik erdarakada bat sartzeko

ere. Euskara hizkuntza sokratua-edo zela ematen zuenean, Arestik hori dena puskatu zuen. Sormen aldetik oso aberatsa zen. Antzezlanak, poesia, hitzaldiak..., denetarik idatzi zuen.

Sozialista zen eta EAJrekin izugarritzko enfrentamendua izan zuen. Bulegoko lanean oso gaizki pasatzen zuela esan zidan behin Juan San Martinek.

Juan San Martin.

Oso gizon modernoa zen. Sozialista eta euskal kulturarekiko izugarritzko errespetua eta mira zeuzkan. Jose Luis Lizundiarren eta Koldo Mitxelenaren ondoan dago, esaterako, Arantzazun 1972ko uztailan euskara batuaren aldekoek egin dako bilera eguneko argazkian. Argazkian gizona besterik ez da ageri, hori ere hala da. Emakume bakarra ere ez zuten deitu bilera hartara. Ezta bururatu ere! Karmele Rotaetxe

hizkuntzalaria daukat gogoan nik. Bilbotik etorri ohi zen bilera guztietara, bere Seat 600 txikian. Hura ere hor ibiltzen zen, eta izango zen gehiago ere, baina zertarako deitu haiei?

Rikardo Arregi.

Pertsona jatorra eta langilea oso. Eta progresista, baina bes-teak baino *normalagoa*, itxurakeriarik gabea. Oso azkarra eta interesgarria zen eta asko irakurtzen zuen. *Herriak eta gizonak* atalean hasi nintzenean, astero-astero elkartzen ginen hura, Antton Santamaria eta beste. Frankismoarekin ez zegoen espaziorik hemen alderdi politiko bat sortzeko, baina espaziorik izan balu uste dut sortuko zuela zerbait, mugimenduren bat-edo. Pentsa ezazu: alfabetatze kanpaina sortu eta abian jartzeko gauza izan zen. ETAn egon zen, hasierako ETA Zahar famatuan. ETA Berrirekin ez zela fidatzen zioen, eta arrazoia zeukan nolabait, ezta? Batzuek hainbeste azpimarratzen zuten *abertzale ala sozialista* dikotomia hori ez zuen ikusten.

Mikel Laboa.

Lotsatia zen oso-oso-oso. Eta maitekorra. Taldean norbait galduta ikusten bazuen, harengana joaten zen beti. Ez zen asko hitz egitekoa, baina pisu handia zeukan Ez Dok Amairun. Haren kantuak zoragarriak dira. Ahots tinbre oso berezia zeukan. Lehen aldiz entzun nuenekoa gogoan dut; asko hunkitu ninduen. Bartzelonan grabatu zuen lehen diskoa. *Azken* zuen ezizena garai hartan, beti azkena iristen zelako toki guztietara.

Txillardegia.

Ondo konpontzen nintzen harekin ere. Baionako idazleen biltzarrerara Belgikako erbestetik etorri zen. Han gorriak pasatuko zituztela pentsatzen dut. Ezingo nuke baloratu idazle bezala; zaila egiten zait nire garaikide gehienen lanak baloratzea. Euskara batuaren auzian-eta erabakigarria izan zen. Ez zaio aitortu oraindik. Haren emazte Jone Forcada ere asko apreziatzen dut; ikastolen mugimenduan ekarpen handia egina da.

Amaia Zubiria.

Lagun min-mina dut. Usurbilen ezagutu nuen, Joxeanekin bizi nintzela, haren arrebaren ile-apaindegira etortzen hasi baitzen ofizioa ikastera. Harreman handia izan dugu beti. Gaur arte. Nahiz eta kantari bezala profesionalen pare aritu, zaila izan zaio hortik ondo bizitzea.

Lourdes Iriondo.

Lehenengo protesta kantaria izan zen. Euskal kantari gisa azaldu zenean kultur panorama astindu zuen, eta hori aitortu egin behar zaio, zalantzarik gabe. Elkar ezagutzen genuen eta miresten nuen bere lana, baina ez gentozen bat gauza askotan.

Arantxa Urretabizkaia.

Lur argitaletxeko taldean sartu zen. Denbora eta herri ezberdinetakoak izan garelako, ez dugu askotan topo egin.

Mariasun Landa.

1974an ezagutu nuen, feminismoaren boom horretan. Oso intelektuala da. Ezagutu eta gerora hasi zen euskaraz idazten, eta bere ipuinak gure seme-alabei irakurri izan dizkiet.

Jon Mirande.

Ai, Mirande... Asko-asko miresten nuen. *Haur besoetakoa* irakurri nion, eta liluratu egin ninduen. Arestik argitaratu zuen lehen aldiz. Gero, liburu horrek 50 urte bete zituenean, irakurraldi bat egin zitzaion Bilbon, eta batek kritika egin zion, Mirande pederasta zela esanez nolabait. Baina nik irakurri nuenean ez nuen pederastiaren apologiarik ikusi liburu hartan, baizik eta gizarte patriarkal baten emaitza den gizonetzko protagonista bat, birjintasuna asko baloratzen duen giro sozial batekoa, 11 urteko haur batekin maitemintzeraino. Niri asko gustatu zitzaidan nobela. Ona iruditzen zitzaidan, eta euskara oso ederrean idatzia. *Lolita* idazteak pederasta bihurtzen al du Nabokov? Nire ustez, ez.

Idazle bezala maite egiten nuen, eta pena handiarekin geratu nintzen haren heriotzaren berri izan nuenean. Ez nuen aurrez aurre ezagutu, saiatu nintzen arren. Txomin Peillen ezagutu nuen, eta, oso lagunak zirenez, han abiatu nintzen behin Parisera, sagardo botilak hartuta, Peillen bera lehenik, eta, ondoren, Mirande ere bisitatzekotan. Ailegatu nintzeneko ospitaleratua zegoen, baina, eta bisita egin gabe geratu nintzen. Handik pixka batera egin zuen bere buruaz beste. Bere literaturaren bitartez bakarrik ezagutu nuen, beraz.

Esaten zuten miresmen handiarekin entzuten zituela Hitlerren predikuak. Nik ez dut Hitler defendituko sekula, jakina, ezta Franco ere, baina beti akordatzen naiz Miranderen ekarpenarekin. *Igela* aldizkaria ere oso balekoa izan zen, bere umore beltz harekin. Nik Mirande idazlea aldarrikatzen dut.

Mirande 1972an hil zen. Franco diktadorea, berriz, 1975ean. Haren heriotza ere gogoan al duzu?

Nola ez ba! Mikel Laboaren eta Marixol Bastidaren etxean ospatu genuen, kristoren afariarekin. Casa Nicolasako seme Evaristo Urrestarazuk eraman zituen jatekoak; baita Frantziako xanpain botilak ere. Urrestarazuren alia *Frantses* zen. Oso torturatua izan zen 1960ko abuztuan, Julen Madariaga, Rafa Albisu, Imanol Laspiur eta beste ere atxilotu zituzten sarekada batean. Laboaren lagun handia zen Jose Ignacio Aiestaran *Baroja* ere ospakizun hartan zen. EGIN ibilia zen hura; ELA-Berriren sorreran parte hartu zuen. Gure anaia Mikelek adiskidetasun handia egin zuen harekin. Joxean eta biok joan ginen afari hartara.

New Yorkera ez zinen Joxeanekin joan.

Ez, Hectorrekin joan nintzen, nire bigarren senarrarekin. 1979an.

Nola ezagutu zenuen hura?

Suitzan, Friburgon. Mikel anaia han zegoen irakasle, eta harengana joan eta urtebete egin nuen bertan. Unibertsitateko

jangelan zerbitzari lanetan aritu nintzen. Han ezagutu nuen Hector –Artola zuen abizena–, Joxean artean nobio nuela eta Magisteritza ikasketak bigarren maila batean utziak nituela. Aita Foucaulden Anaidikoa zen Hector. Hemengo apaiz obreroen tankerako zerbeit ziren, kale etxeetan bizi ziren. Ikasketa guztiak egin ostean apaiz sartu zitezkeen, baina ez zeuden horretara derrigortuta. Ezagutu nuenean, Hector ez zen apaiza. Oso liberala zen, [Jorge Rafael] Videlaren diktaduratik ihes egindakoa.

Handik urteetara elkartu zineten berriro.

Joxeanek ni utzi eta Getariara bueltatu nintzenean, hain zuzen ere. Uda zen, eta gutun bat bidali zidan Hectorrek. Mexikon zegoen, eta han zegoen montonero batek erbesterratu argentinar guztien babes sarearen arduradun jarri zuen. Ez zen lan makala, asko baitziren Mexikora alde egindako argentinarrak. Bi urte egon zen han, eta New Yorkera joan zen. Harengana joatea erabaki nuen, bada, eta han hilabete egon ostean, hona itzuli nintzen, laneko kontuak zuzentzera. Hector ere hona etorri zen, eta Donostian ezarri ginen. Hark ez zuen hemen geratu nahi, eta atzera New Yorkera joan ginen. Han denbora dezente egin genuen, Nikaraguara joateko pasajea lortu arte, eta halaxe joan ginen biok.

Itsasoak
zeharkatu ditugunean
Hodeiak
gureganatu ditugunean
ilargia
menderatu dugunean
Bakar bakarrik
hil zara
gosez
Julio Verne-ren
ametsak
egi bihurtu diren
mundu hontan

Gosez hil zara
bakar bakarrik
bederatzi urtekin

Zer aurkitu zenuten Nikaraguan?

Izugarrizko pobrezia. Hiru urte egin genituen han. Matagalpan ezarri ginen eta irakasle lanetan aritu ginen Hector eta biok. Hector, errekisatutako etxe batean, alfabetizatu berri ziren baserritarrei traktoreak nola konpondu erakusten. Ni, berriz, moja batek zuzentzen zuen kolegio batean hasi nintzen literatura irakasten. Sandinistek ordaintzen zuten eskola hura; lehen hezkuntzatik batxilergora arteko ikasleak zituen.

Kattin alaba han eduki nuen, eta han idatzi nuen *Emakume beltz bati omenaldia*, haurraz erditzen lagundu zidan obstetrari eskainia. Kubatarra zen Silvia, emakume fin-fin-fina, beltza. Oraindik ere badut harremana harekin. 85 urte ditu gaur egun.

Bizitza zer den, Nikaraguan berriz egin nuen topo Donostiako nire lehen internatuko *Misioneras del Sagrado Corazón* delako ordenarekin. Kolegioko zuzendaria, Marta, ordena horretakoa zen. Gerra garaian lubakitik lubakira sandinistentzako informazioa garraiatzen ibilia zen moja hura. Arerioek uste zuten zaurituei laguntzen ari zela, besterik gabe, baina bai zera! Iraultzailea zen hura. Gerra bukatutakoan hartu zuen kolegioa. Oso ondo egon ginen han, haren ordenako espainiarrak agertu ziren arte.

Etorri orduko nabarmendu ziren moja haiek sandinisten kontra. Nik eskola utzi nuen eta Martak abitua erantz zezan saiatu nintzen. Ez dakit gehiago hari buruz.

«Nikaraguan izugarrizko pobrezia aurkitu genuen. Hiru urte egin genituen han. Ni moja batek zuzentzen zuen kolegio batean hasi nintzen literatura irakasten»

Iraultza sandinistan parte hartu zuen Daniel Ortega dago agintean gaur egun Nikaraguan.

Eta tirano bat bihurtuta dago bere emaztearekin batera, baina uste dut iraultza sandinista positiboa izan zela. Anastasio Somoza jaun feudal bat zelako, azken batean, eta iraultza sandinistak hori hautsi zuelako. Parlamentu bat, alfabetatze kampainak ingelesez eta gaztelaniaz, osasun eta hezkuntza sistema unibertsalak..., horiek denak antolatu zituen sandinismoak. Iraultza guztietan bezala, baina, Nikaraguakoan gorabehera handiak izan dira. Azken urteetan, batez ere. Orain dela gutxi hil da, esaterako, Hugo Torres jeneral sandinista, 1974an Ortega kartzelatik ateratzea lortu zuen iraultzaileetako bat. Ba al dakizu non hil den? Kartzelan, berak libratu zuena agintean dela. Historia, aldiro, ikaragarria da. Eta 25 urterekin [1979an] León hiria hartu zuen Dora María Téllez komandante sandinista ere kartzelan dago egun egoerarik penagarrienean.

Oso ondo hartuak izan ginen Nikaraguan, eta bere momentuan iraultza eredugarritzat geneukan. Espero dut hango herriak jakingo duela iraultza berriro ere bideratzen.

Nikaraguatik Getariara bueltatu zineten.

Ondoko etxera, bai. Hor segitzen zuen Lasarteko ikastolak, baina D ereduko publikora aldatu nintzen. Lantegia aldatu nahi nuen. Eta lur sail bat hartu genuen Getarian, berotegiak ezarri eta nekazaritza lanak-eta egiteko; baina Hectorrek ez zuen bere burua hemen ikusten, eta azkenean joan egin zen, 1999an. Harremana ez dugu sekula eten erabat; bi seme-alaba ditugu elkarrekin. Azkenekoz harekin egon nintzenean, abortuaren kontra zegoen eta Biblia aipatzen zuen. Orain apaiz egin da. Pixkanaka-pixkanaka, fundamentalismora lerratu da, Joxean bere garaian bezala. Joxean ni baino 9 urte zaharragoa zen; Hector, 11 urte nagusiagoa. Beti babes bila ibili naiz, antza, baina babesak berak ito egiten ninduen nolabait.

Itzuli zinetenerako desagertzen hasia zinen euskal letren panoramatik?

Bai, baina ez idazten ez nuelako. Ez al zaigu hori emakume askori gertatzen, amatasuna aukeratu izanari lotuta? Poesia

idazteari ez nion utzi sekula. Urtean ale nire ustez on bat ematea sikiera, hori nuen helburu, eta udararo idazten nuen. Baina hori gauza bat da, eta bestea bileretara-eta joateko denbora izatea. Nik ez neukan, eta bileretara ez bazoaz plazatik desagertzen zara. Hector joan eta gero berpiztu nintzen berriro ere idazle bezala, neurri batean, Felix Maraňak zuzendutako *Geroaren aurpegia* [EHU, 2000] antologiarekin. Eta baita Senpereko Hatsaren Poesiarekin ere.

Kritika latzak ere jaso zenituen gero.

Malintxearen gerizpean [1988] ipuin liburuaren harira izan zen hori. Lana argitaratzeko presak, seguruenik, ez zidan edizioa borobiltzeko betarik eman, baina hango ipuin batzuk baliagarriak direla uste dut orain ere. Besteak beste, *Getariako bale gorria*. Ez dakit nik gizonezkoa izan banintz horrenbeste azpimarratuko ote zituzten liburuaren akatsak. Ez ditut halako asko ikusten, behintzat.

Kritikak kritika, idazten segitzen duzu. Itzultzen ere bai. Zer ematen dizu literaturak gaur egun?

Itzulpenak zirkunstantzialak izan dira, momentu jakin batekoak. Poesia, berriz, beti bezala, euskarri zait bizitzan.

Zerk sentiarazten zaitu askeen orain, Amaia?

Bakarrrik bizitzeko gaitasuna dudala jakiteak. Lagunak behar ditut, noski, eta senideekin ere oso ondo moldatzen naiz, nahiz eta eurekin diskutitu; baina orain nire ideiak ditut gainera, edozeinen aurrean azaltzeko. Egia esan, horretarako arazorik ez dut izan sekula, baina nire nitasunaren afirmazioa egiteko ahal handia sentitzen dut. 60 urtetik aurrera lortu dut hori, bi senarrek ospa egin ostean. Psikologo batek esan zidan behin: «Zeuk bidaliko zenituen, agian, konturatu gabe». Ez dakit... Joxeaneke alde egin zuen eta Hectorrek ere bai. Hori datu bat da.

Hector joan zenean, gainera, bi umerekin eta aita eta ama goian bizi zirela geratu nintzen, jo eta ma. Oso-oso gaizki

pasatu nuen. Batez ere, umeengatik. Lanean ari nintzen eta oinarri-oinarrizko faktorea izan zen aurrera egiteko. Tira, oinarri-oinarrizkoa izan da hori beti. Horregatik, Silvia Federiciri irakurtzen diodanean ea zergatik joan behar dugun kanpora lana egitera, ez nago ados berarekin. Joan behar dugu, gutxienez, sozializatzeko; nire arazoak besteenak ere badirela jakiteko, baita ere; eta abar luze baterako.

Adina, urteetan aurrera egitea, ez al da faktore askatzaile bihurtzen emakume askoren kasuan?

Ni beti akordatzten naiz Mariana Young idazle venezuelarrarekin. Hark esaten zuen nahiago zuela zahar jakintsua

«Bere garaian ez nuen sekula irudikatuko emakumearen askapenean gaur egungo egoera hau. Gauzak azaleratuta daudelako, gutxienez, arazoez hor segitzen duten arren. Askok aurreratu da»

izan zahar petraldua baino. Gaizki ikusiak izan ginen garai batean, eta horren ondorio bat ere bada, nik uste, egungo egoera lasaitasunez bizitzea. Nire adineko emakumeak oso jatorrak egiten zaizkit, afektiboki. Getarian bertan. Ez daukagu zerikusirik, baina halaxe ikusten ditut. Herriko zoroa izateko titulua lortu dut, eta ez zait gutxi iruditzen. Ez naiz deseroso sentitzen, behintzat.

Eta nola ikusten dituzu emakumearen askapenerako egungo aldarriak?

Ba begira, aurrekoan egon nintzen pentsatzen bere garaian ez nuela sekula irudikatuko gaur egungo egoera hau. Gauzak azaleratuta daudelako, gutxienez, arazoez hor segitzen duten arren. Askok aurreratu da. Pixka bat kritiko ere banaiz, baina. Gizarte heteropatriarkalaz mintzo direnean, heterosexuala izatea zapaltzaile izatearen sinonimo bilakatuz, ba ez nago ados. Emakume heterosexualek ere ederki sufritu genuen zapalkuntza, heterosexualitatearen garaiko ikuspegi

itxia puskatzen saiatzeagatik. LGBTBI+ kolektiboetako kideen modu eta intentsitate berean ez, ados, baina sufritu genuen geuk ere. Eta sufrimendu hori ez da bukatu oraindik, ezta gutxiago ere. Jendarte hau patriarkala da? Bai. Matxista da? Hori ere bai. Ados nago egungo aldarrikapen askorekin, hori esan gabe doa, baina hetero izateko eskubidea ere izango dugu, ezta? Ala denak berdinak izan behar dugu?

Eta irakaskuntza mundua?

Hezkuntza sistema izugarri aldatu da. Garai batean bazeuden hau eta beste metodo pedagogiko, eta aukeratzen zenuen metodoaren arabera lan egiteko zirrikituak; baina gaur egun dena bertikala da, goitik beherakoa. Orain kontrola eta lehia besterik ez dago. Eta burokrazia, burokrazia asko.

Lehia pertsonak suntsitzeko makina bat da. Gizarte osoa dago hala antolatuta, eta nik hortik kanpo kokatu nahi dut nire burua. Ezin ditut indarrak galdu besteei irabazten, neure buruari indarra ematen eta hobetzen baizik. Hori printzipio bat da niretzat.

Gure kulturaren oso garrantzitsuak izan diren ekimen askoren hastapenetan parte hartu duzu; ez dituzu bereziki nabarmendu elkarrizketa honetan, zure ibilbideari buruz hitz egiterakoan. Zure sentimenduen memoria azaldu duzu batez ere.

Nork gordetzen du bere bizitza gogoan datu eta data soilen errenkada gisa, baina? Nik ez, behintzat. Niretzat garrantzitsuak diren gauzak gogoratzen ditut oraindik, eta hori da kontua. Gure aitaren lehengusu batek esan zidan behin: «Idazteko dirua behar da». Ez nago ados. Eta ETBko kaze-tari batek, gero, idazle ote nintzen galdetu zidan. «Idazten duen emakume langile bat naiz», erantzun nion. Eta halaxe segitzen dut. 🍷